No. १५०२

Title लक्ष[illegible]

Author उदयनाचार्यः

Extent ५ Age x

Subject न्याय शास्त्रं

लक्षणावली

१५०८

पत्राणि ५

असंगतिपन्नसाध्यप्रयोगित्वेन सपक्षसत्त्वमिति पक्षसपक्षयोरैक्यं दोषः ॥ तमः शब्दो रूपवाचकोऽनन्यथातीः=आलोकशब्दानन्वेसति
=आलोकनिरपेक्षचक्षुर्ग्राह्यत्वाविशेषात् ॥ आलोकाभावस्यापि वत् अत्र गन्धात्यन्ताभाववत्त्वात् पृथिवी ॥ कूरकाः समवेतत्वात् समवेत
तातीसमानीवा। साध्यविद्ध्या॥ नित्यानित्य भेदाभावात् नित्या परमाणुः ॥ पृथिवीत्वं नित्यवृत्तिबृहत्पदार्थत्वाद् ॥ सत्तावदिति एतत्सिद्धिः न च
सत्त्वासिद्धिं चेद् गगनवृत्तित्वरहितं घटत्वं तिजातिवान् घटपटव्यतिरिक्तचरहितत्वात् पटवदिति तत्सिद्धिः। न च सत्त्वासिद्धिः। गगनं रूप
वित्सजाति मूर्तत्वान्नगनवान् घटवदिति। तदनुमाने न च वत्त्वासिद्धिः। गगनादिरूपा वृत्तिजातिमत्त्व गुणत्वाद्घटादिवदिति रूप्यत्व
सिद्धिः ॥ कार्यत्रितयप्रत्यक्षसिद्धी रात्रिदिना। तत्र को गायत्रं नमं त्याय यथि शरशरं शरीरस्यायुषोऽपरोक्षमती तिसाध्यनमत्ती द्रियमिंद्रियं निः
द्रियं रूपं चक्षुर्... नाशं नचमपरोक्षं ... इन्द्रियं स्वं नीमानं ... साध्यनत्वाप्रतीयमानतया भोग्यसाध्यनविषयः ॥

२

र तृतीयवीच्छित्वरद्वितद्विमवरख्यावृत्तिनामकालीनान्निल्पातित्वमेदेन्वद्विवियांजज वेनिल्पवृत्तिः धकरखाः हित्वोत्मा ःशावदिति
तंमिद्धिः दिरव्र गगनवृत्तिवरद्वितद्विमवनिनातिमनी। स्वेक्षाधिकरणत्वोन्याद्विमवदितिवरखायांतसिद्धिः। अनेत्पृ द्वितेवद्धं ग ग
द्विनेदेनाधारा रंवरूणजोव्राजत्परमाणवःपारं पर्येण वाशरीरं नश्राः इंद्रियारंभवत्वात्पार्थिवपरमाणु वद्दितिरद्दैयोजरव वे
रसनरखाप्याप्यासिद्धं रसनमाप्यांरूपाद्दिपंचस्तुमध्येरससूपेवाभिव्यंजकत्वात्संसरूपाभिव्यंजकवत् नवदितिरसनत्वि
स्तुरसोपजःवाः करणशाध्याः स्पपरा स्वगतीचात्वरूपोपजाध्यवदितिविषयस्तु सरि समुरद्वितकरखादेःनवधरखासाः श्रोत्रं
न्यात्वापार्थिवित्वमाशंकनीयं। स्पनंतेमेवरस्यनावापगमात्। स्माः छोरसात्वं ता। नीवसमानाधिकरणस्पार्थिवकरणं तेजः श्र
२ काचत्विविद्युदाकरानवन्हिजातिमहा। विधुतस्तेजः। अकरषापत्तिलरद्वितावरजवत्तिजातिमतावा। त्विद्युतितिरिक्तावरजीन्य

२

चरहितत्वात्। अपाकजरूपवत्वात्। पाकजं तु सुवर्णादि। ननु सुवर्णादिकं पार्थिवं नैमित्तिकद्रवत्वात् घृतवत्। अनेन पार्थिवत्वसिद्धेः रू
रूरजवत्वं चिनास्तिम चसाध्यनेपिविशुभेजसो। न तैजसत्वंसिद्धिरिति चेन्न। नासुवर्णादिकमपार्थिवं अत्यन्तानलसंयोगे। अनुच्छिद्यमानद्र
वाधिकरणत्वात् इति अनुमानेनापार्थिवत्वसिद्धेः आसां लिङ्गरूपचत्वेन तत्सिद्धिः। अन्यथा पार्थिवत्वे रूपवत्वं अत्यन्ताग्निसंयोगे
उच्छिद्येतेति तद्भिन्नस्वरूपाः। तच्चाद्विविधं नित्यमनित्यं चेति। तेजःस्वं नित्यत्वं हि विद्युदत्रजयन्निगाति चात् स्वतावदिति नित्यत्वसोध्यः साध्यतत्तेज
सा अनित्यं त्रिविधं शरीरादिभेदेन। शरीरमादित्यलोके। स्पापि पूर्ववत्सिद्धिः। इन्द्रियं रसनं। घ्राणवायोः। चक्षुस्तेजसं रूपादिषु मध्ये रू
पस्यैवाभिव्यञ्जकत्वात्। आलोकवत्। विषयस्तु भौमादिः। इति तेजः। रूपरहितत्वं तावानाप्यधिकरणस्य शोधिकरणं। वायुः विशतिपत्र। स्पर्शा रूपरहितस्पर्श
वत्ति। स्पर्शाचरहित शब्दान्यरहित बाराशाद्वेदितिवा सिद्धिः। स द्विविधः। नित्यानित्यभेदेन। वायुत्वं नित्यवृत्तिनिरशिकरहितवायुत्वान्यत्वे क

३॥ तत्वात्। पृथिवीत्ववदिति तत्सिद्धिः। कायं चतुर्विधं। शरीरादिभेदेन। वायुत्वे शरीरत्वं इत्यादावुद्देश्यतावच्छेदकजातित्वात्॥ सत्तावदिति तत्सिद्धिः। स्प
र्शोपलंतत्कर्मपवायवीयां रूपादिपुंच स्पर्शस्य स्पर्शस्येवन्निर्व्यञ्जकत्वात्। व्यजनपवनवत्त्वाविषयस्तूपलभ्यमानस्पर्शो। पिशाणन नीतो प्राणस्तु शरीरांत
3 दिन्नेरणादेर्उवायुः। इतिवायुः। शब्दात्यंताभावानधिकरणंरूपं नभः॥ शब्दकृत्तिविद्यास्मितः॥ गुणचतुरूपवदिति। न च शब्दस्य रविवक्षयः॥ शब्दांस दकाशिरत्वा ...
वदिति। न च क्राजोप्याश्रयो वा कालीन्द्रियग्राह्यत्वात्। रूपवदितिपरिशेषात्तत्सिद्धिः॥ आकाशः अनियतपरत्वासमवायिसमवायित्वरहितपरत्वासमवायिसमवायी
मतत्वरहितः कालः। गगनं अनियतपरत्वासमवायिसमवायित्वरहितमूर्त्तत्वरहितस्वासमवायित्वरहितद्रव्यान्यत्वे सति मूर्त्तत्वात्मत्ववदिति तत्सिद्धिः
कालः॥ अनियतपरत्वासमवायिसमवायिनाम्मूर्त्तत्वरहितानांदिक्॥ आत्मोविशेषगुणरहितामूर्त्तत्व ... न्यः। मूर्त्तत्वरहितत्वात्। आकाशवदिति तत्सिद्धिः। ३
दिक्॥ सानांत्यंतानावरहितआत्मापरत्वासमवायिसमवायित्वरहितशब्दात्यंताभावाश्रयोविषयकरणंकार्यप्रयोवा। ज्ञानंबुद्धिचिदात्मेतं॥ आ

गुणत्वात्रूपवदिति तत्सिद्धिः॥ न च शरीरेन्द्रियाणां तदाश्रितत्वं कार्यत्वात् घटवदिति कार्यस्य तदाश्रयत्वे स्वर्गाद्यपि तपोयोति शेषाधुपदेशानुपपत्तेरिति॥ न च म नो
मस्तदाश्रय इति वाच्यं करणस्य करणान्तरवत्त्वात् चक्षुर्वदस्पर्शविषयः। इच्छारागाः सुखसेदादयः॥ एवं सुखादिकं सत्स्वरूपं कार्यत्वात् घटवदिति इच्छादिसिद्धिः॥ द्वितीयस्सत्त्वं कं गुणः॥ चेत
स्तच्चेतनानात्मवच्चावच्चेतनादिति॥ आत्मा स्पर्शरहितत्वे सति मूर्त्तो मनः॥ विशेषगुणात्यंतानावाधिकरणत्वे सति मूर्त्तत्वात् पृथिव्यादिवदिति पृथिवीत्वरहितत्वे सति तदाह
रहितगुणत्वव्याप्यजातिमान्न विशेषगुणः॥ आत्मान्तर्गततिः॥ गुणसाध्यास्य परयोक्तरूपमिति त्वात् रूपाणत्वादिवदिति तत्सिद्धिः॥ म न इति रव्यपदार्थः॥ संयो
गाजन्यसंयोगासमवायिसमवेतत्वरहितसंयोगासंयोगिगुणाः न्यगुणः॥ विभागाजन्यविभागासमवायिसमवेतत्वरहितविभागाविभागसमवेतः वायुगुणः॥
संयोगजन्यसंयोगासमवायिसमवेतत्वरहितसंयोगासमवेतवत्त्वरूपत्वरहितसंयोगाजन्यत्वरहितत्वात् संयोगवत्त्वरूपतिगुणसंयोगसिद्धिः॥ का च वायुगुणा
तिगन्धारूपादिरहितेनारसासमवेतनीलपीतसमवेतवत्त्वरूपं गुणत्वे सति चक्षुर्ग्राह्यत्ववत्त्वसामान्यरूपरसगन्धचक्षुर्ग्राह्यगुणाह्यरूपमित्यन्यो

न्यायप्रयत्वं ॥ नयनगोचरस्यार्थाधिष्ठानत्वे नयनचक्षुर्निरूपणात्वमस्तु आत्मसमवेतनीलसमवेतत्वान्नरूपं । उत्तरदि नस्तु रूपान्यत्वे दृश्यत्वात् । नीलत्व

दितिरूपत्वसिद्धिः । नीलत्वसमानसमवेतत्वेत्यास्वमात्रमवैमेत --- तनीलान्यत्वरहितत्वात्घटवदिति नीलत्वजातिसिद्धिः नीलत्वरहितघटात्वं तथा

चवत्वरहितः स्वसाक्षार्थः । गुणत्वे सति रसनग्राह्यो रसः । स च मधुरादिभेदेन षड्विधः । मधुरत्वादिषु माधुर्यसामान्यमवान्तरजातिभेदरूपविदामाः कट्वि

त्यमधुरगुणादिः ॥ गुणत्वे सति घ्राणग्राह्यो गुणो गन्धः । जलादौ औपचारिकी गन्धवत्ताप्रतीतिः । न स्वभावत इति विशेषगुणत्वसिद्धिः । स उभयगन्धि

सुरभ्यसुरभिभेदेन पार्थिवकरणत्वोपपत्तिजेव तावायोः पाकजत्वमतो न व्यभिचारः । गुणत्वे सति त्वगिन्द्रियमात्रग्राह्यः स्पर्शः । स त्रिविधः । शीतोष्णा

नुष्णाशीतभेदेन । ननु स्पर्शात् तस्य शीतस्य न विशेषगुणत्वं तस्य पृथिवीवायुसाधारणत्वात् पाकजापाकजलाभ्यामवान्तरजातिभेदेन विशेषा

गुणत्वे नैमित्तिकद्रवत्वसत्वं तांताज संयोगे सत्यपि तत्रावान्तरजातिभेदे सद्भावेन विशेषगुणतामस्यात् । ननु तत्र नैमित्तिकद्रवत्व

॥ ६

संयोगः। विभागासमवेतसर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणसमवेतशब्दसमवायिसमवेतवाच्यसंयोगः। संयोगासमवेतसर्वान्योन्याभाव
समानाधिकरणसमवेतशब्दसमवायिसमवेतवाच्यो विभागः। विशेषणया तु परप्रत्ययनिमित्तं परत्वं विशेषणतया परप्रत्ययनिमित्तमपरं
सर्वव्यवहारहेतुर्बुद्धिः॥ यस्मिन्सत्यनुरागस्तत्सुखं यस्मिन्सति द्वेषस्तद्दुःखं। प्रार्थना इच्छा। द्वेषनात्मद्वेषो द्वेषः। उत्साहः प्रयत्नः। पापपतनासम
वायिकारणं गुरुत्वं। स्यन्दनासमवायिकारणं द्रवत्वं। पृथिवीवृत्तित्वरहितात्मगुणवृत्तिशब्दवृत्तिगुणत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमान्
स्नेहः। संस्कारादिहेतुः। गगनसमवेतसमवेतत्वरहितसमवेतजातिः समवेतसमवेतजातिः संस्कारः। विहितक्रियासाध्यः पुंगुणो धर्मः। निषि
द्धक्रियासाध्यः पुंगुणोऽधर्मः। श्रोत्रग्राह्यो गुणः शब्दः। इति गुणपदार्थः। संयोगासमवेतसंयोगासमवायिसमवेतवृत्ति कर्म। तच्च पञ्चविधं। उ
त्क्षेपणादिभेदात्। तत्राधोदेशादेशविभागजऊर्ध्वदेशसंयोगजनकं कर्मोत्क्षेपणं। ऊर्ध्वदेशविभागाधोदेशसंयोगजनकं कर्मापक्षेपणं। सन्नदेश

स्यसामान्यगुणपाठो निरर्थकः स्यात् तस्माद्य मुन्यायतपाशारद्गुः । मैवं । अवान्तरजातिभेदे सत्युद्भूतरूपमात्रं यदि वदनुभवसिद्धत्वात् ॥
महत्त्वप्रकारे स्पर्शोपलम्भमात्रे एव वायुर्वातीति ज्ञानत्ययो न स्यात् न चैवं नैमित्तिकद्रवत्वस्यापि पृथ्वीत्वजातिभेदानुभवः । वायुः स्पर्शः ...
पृथिवीत्वरहितत्वे च त्वरहितत्वरहितगुणत्वव्याप्यजातिमान् न ... अपाकजस्पर्शो चात्मजातिस्पर्शादिवेत्यनुमानात् पृथक्त्वासमवेतसर्वान्योन्या ॥
वसामानाधिकरण्ये ऽध्ययनसमवेतवतीस्वरूपा । अपाकजविकृतियसंनिकर्षघटनादेश्चत्वसामान्यधेरेकत्वोभयगोचरामिरतोहित्वी ॥ ततो नागंतु
हि त्वचसतितस्ततोपि परतो हि त्वप्रमाऽनन्तरं द्वे द्वयोर् नीयं धान्विजादि ना हि त्वोदये चक्रिया ॥ संख्यापरिमाणैकत्वरहितसंख्यासमवायिरः
१२ वेनत्वपरिमाणांशहासमवायिसमवेतत्वरहितेहि सर्वान्योन्याभावसमानाधिकरणसमवेतपरिमाणसमवायिसमवेतत्वरहिताविद्
रूपसंविभागासमवेममे ते तरेतराभाववविरोधिसमवेतध्वंसप्रतियोगितानधिकरणसमवेतत्वानधिकरणगुणत्वव्याप्यजातिमत्

विनाशमस्तद्देशसंयोगजनकं कर्मोत्क्षेपणं ऽयवत्त्वमिदं यांन चेक्रमनस्यापि संगात्व अप्राप्यत्व क्रमं गमनं। सामान्यं वैवद्भ्रमीरिति नोपपद्ये
त्प्रभ्रमणादिर्नीरस्वास्ददिति चेन्न॥ उत्क्षेपणादयो गमनविशेषाः मुत्थौ या क्रांभ्रांरितिवेतव त्वरद्दितस्वार्थ्यो न्यानावसमानाधिकरण
समवेतसामान्यं सामवेत वत्वरद्दितत्त्ववान्योन्याभावसामानाधिकरणत्वे रहिता विशेषाः। नित्यः संबंधः समवायः। समवेतत्वरहितत्व सम
न्योन्याभावसमानाधिकरणान्ते विशेषाः समवायः॥ इति भावाः॥ नअर्थविषयत्वे ऽगानायविषयो भावः। स चतुर्विधो प्रागभावो ध्वंसा
भावो ऽन्योन्याभावोऽत्यंताभावश्चेति॥ उत्तरप्रागनावधिर नदिप्रागभावः॥ एवं नावधिर भावः प्रध्वंसाभावः॥ तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताको ऽभा
वोऽन्योन्याभावः॥ उभयावधिरहितः संसर्गाभावोऽत्यंताभावः॥ इति हरिरुद्रस्वं परमतार्किक श्रीमद्रुद्रयनाचार्यविरचितालक्षणावलीस
माप्ता॥ संवत्॥ १६ ... वर्षे येष्ट मासे सितपक्षे तृतीयायां ति यौ गुरुवासरे लिखितं ... ग्रंथः॥ ... सिंहे न ... यां लिखितं। लेखकपाठकयोः शुभं भवतु

नमस्त्रिपुरायै॥ विघ्नेश्वरेण यन्त्र॥ लक्ष्मणावर्त्मना वा श्रीशंकराभ्यां नमः॥ श्रीः॥ ॥श्रीः॥ ॥ श्रीः॥ श्रीगणाधिपो जयतु॥ श्रीः॥ शुभं भवतु॥ ॥६॥

ना। पः १.२६